

DÖMÖTÖR ADRIENNE

Fóliók készleten

Ívfüzetek és papírlapok magyar nyelvű feljegyzései
a XVI. század közepéig

A tanulmány célja és anyaga

A magyar nyelv írásos korszakának kezdetétől az ómagyar kor végéig tartó időszakából sokszor és sokan foglalkoztak elsősorban a legkorábbi szórvány- és szövegemlékekkel, a kódexirodalom közel félszáz fennmaradt kötetével, a szójegyzékekkel, valamint az anyanyelvű misszilisek és hivatalos iratok a korban még viszonylag szűkebb körű anyagával. Számos szakszerű leírás, sokoldalú elemzés és a további kutatás számára is nélkülözhetetlen szövegkiadás tanúskodik ezen nyelvemlékek feldolgozottságáról.

De vajon mennyire ismertek a korszak rejtekezőbb nyelvemlékei, amelyek nem tartoznak sem a híres elsők, sem a könyvnyi terjedelmű későbbiek közé? Ennek a kérdésnek eredtem nyomába néhány évvel ezelőtt, nyelvtörténetészként abból kiindulva, hogy a nyelvi múlt minden lenyomata egyaránt értékes kutatási alapanyag, és minél régebbre megyünk vissza az időben, annál inkább az. Szerettem volna a lehető legtöbbet megismerni a már feltárt – de időben, tudományterület szerint és a közlés, leírás helye alapján is igen szétszórt – nyelvtörténeti források közül.

Alapvetően publikációk alapján kezdtem kutatni, de könyvtári nyilvántartásokból is tájékozódtam, és saját könyvtári kutatásokba is belekezdtem. A vártnál jóval gazdagabb anyagot sikerült összegyűjtenem, ugyanakkor feltűnt, milyen eltérő mértékben vannak feldolgozva az egyes nyelvemlékek, és mennyire változó, hogy van-e filológiai megbízható – pláne fotómásolattal együttes – kiadásuk. Fontosnak és időszerűnek mutatkozott tehát feldolgozni, majd közös korpuszba rendezni a nyelvi múlt ezen dokumentumait.

Időközben az is kitűnt, hogy az őrzőhelyek zömében mindmáig nem történt meg ezeknek a nyelvemlékeknek a rendszeres feltárása (ide értve a legjelentősebb országos gyűjteményeket is). Mindaz tehát, amit ebből a körből ismerhetünk, a teljes lappangó anyagnak csak egy esetleges nagyságú része, amely folyamatosan bővül az újabb, országhatárokon belüli és kívüli – általában véletlenszerű – felfedezéseknek köszönhetően (ugyanakkor sajnálatos módon szűkül is, amennyiben időről időre eltűnnek a szakirodalomban

korábban említett és/vagy könyvtári nyilvántartásban régebben még szerepeltetett nyelvemlékek).

A fentebbiek alapján a jövő feladatai közé tartozna egyrészt a már feltárt, de a modern filológiai követelményeknek megfelelő kiadással nem rendelkező szövegemlékek és lexikai célú beírások megjelentetése, másrészt pedig az időkor könyvtári, levéltári anyagainak – a korai anyanyelvű bejegyzésekre összpontosító – kutatása. Meggyőződésem szerint az új felfedezések, majd ezeknek kiadása tovább gazdagíthatják ismereteinket a korszak írásos kultúrájáról, nyelvtörténeti forrásairól.

A jelenlegi tanulmány tehát, mint lentebb megemlíthető korábbi társai is, a gyűjteményezés, rendszerezés első fázisát képviselik. Az összegyűjtött anyag bejegyzéstípusokra bontott tételszámáról, illetve a kategorizálás és számokba foglalás nehézségeiről az I. Scriptorium-kötetben közölt tanulmányomban írtam.¹ Ugyanitt néhány elvi jellegű kérdést is tisztázni igyekeztem arra vonatkozóan, miként értékelhetők a csak a lényegesen később keletkezett példányok nyomán ismertté vált, illetve a feldolgozottságuk különböző fokán eltűnt nyelvemlékek. Az időkor kijelöléséről, valamint a bejegyzések datálásának nehézségeiről is itt szóltam.

A jelen cikkben, ahogyan a címe is mutatja, a könyvekbe írt bejegyzéseken kívül fennmaradt nyelvemlékeket tekintem át. (A misszilisek és a hivatalos iratok körével azonban nem foglalkozom.) A dolgozat szorosan kapcsolódik két korábbi munkámhoz: az egyikben a vallási témájú/kötődésű,² a másikban a világi témájú/kötődésű könyvbejegyzéseket tekintettem át.³ Ahogyan ezekben a tanulmányokban is megjegyeztem: hátra van még a különálló lapokra tett feljegyzések számbavétele. A szétválasztásnak elsősorban terjedelmi okai voltak; egy összefoglaló munkában ezek a nyelvemlékek is a két fő tematikus kategóriában találják majd meg a helyüket. Időleges különválasztásuk azonban alkalmas ad annak szemügyre vételére is, mutatkozik-e eltérés a lejegyzések jellegében aszerint, hogy hová írták őket: egy könyv üres része kínálkozott-e írófelületül (sokszor éppen azért, mert a bejegyzés az alapszöveghez kapcsolódott), vagy pedig önálló lap(ok)ra dolgozott a lejegyző.

¹ DÖMÖTÖR Adrienne (2018), Van itt egy kis szabad hely? Vallási kötődésű nyelvemlékek (nem csak) a margón. In BOROS István, TAKÁCS László (szerk.), *Litteris vincimur. I. Scriptorium konferencia, Vác, 2017. május 11–12.* Budapest, Szent István Társulat. (Scriptorium, I.) 89–110.

² DÖMÖTÖR 2018.

³ DÖMÖTÖR Adrienne (2019), Mit bír el a papír? Világi (vendég)nyelvemlékek a kései ómagyar korban. In HAADER Lea, JUHÁSZ Dezső, KOROMPAY Klára, SZENTGYÖRGYI Rudolf, TERBE Erika, C. VLADÁR Zsuzsa (szerk.), *Forráskutatás, forráskiadás, tudománytörténet III,* Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet. 399–418.

Ívfüzetek, levelek – és nyelvemlékek

A feljegyzési helyek számbavétele során azt tekintem mérvadónak, hogy eredetileg milyen formában maradt fenn a nyelvemlék – már ahol ez megállapítható, illetve jó eséllyel feltételezhető.⁴ (A mai őrzési állapot ettől eltérő is lehet – hiszen a későbbi időkben olykor szétválasztottak, egyesítettek, (újra) bekötöttek anyagokat.)⁵

A vallási kötődésű nyelvemlékek mindegyike több-kevesebb levelet tartalmazó ívfüzetben, levélegyüttesben maradt fenn; a világiak között füzetbe írt műveket és önálló levelekre került szövegeket is lehet találni.⁶

Vallási tartalmú nyelvemlékek

Vallási tartalmú nyelvemlékeket négy füzet, illetve levélegyüttes őriz. Ezek egyike egy viszonylag hosszabb lélegzetű egybefüggő munkát, egy posztillát tartalmaz, a másik három rövidebb szövegeket gyűjt egybe. Az utóbbiak között van, amelyben azonos műfajhoz tartozó művek olvashatók (imádságok), és vannak, amelyek vegyes tartalmakat rögzítenek (a magyaron kívül latinul írt részekkel).

Posztilla

A XVI. század első negyedére tehető az a mű, amelyben a Magvetőről szóló példabeszéd (Lukács 8,4–15) kommentárja olvasható (*akinek fulle vagion halgatasra...*).⁷ A hat levélből álló ívfüzet az őrzési helye alapján a *Debreceni posztilla* elnevezést kapta, keletkezési helye azonban a nyelvi jellemzői alapján másik tájegységre, valószínűleg az Ormánságra tehető.⁸ Latin forrásául Guillelmus Parisiensis beszédgyűjteménye szolgált: a nyelvemlék

⁴ Vö. DÖMÖTÖR 2018:108–109.

⁵ Két ponton a mai állapot mégis beleszól a tanulmány tematikájába. Egyfelől nem veszem sorra azokat a műveket, amelyeket anyanyelvű kódexhez kötve őriznek, mivel ezeknek – az anyakódexével együtt – rendelkezésre áll modern szövegkiadása és ennek bevezetőjében a keletkezéstörténetük ismertetése. Másfelől viszont kitérek azokra a nyelvemlékekre, amelyeket a korábbi kódexükről leválasztva őriznek, s így nem jelentek meg az anyakódex szövegkiadásában, ezzel együtt pedig a nyelvtörténeti emlékezetben is hátrébb szorultak.

⁶ Ha önállóan fennmaradt nyelvemlékről van szó, gyakran felvetődhet annak gyanúja, hogy a lap eredetileg egy könyvből kiemelt vagy egy ívfüzetből leválasztva megőrződött levél lehet. Ez is amellet szól, hogy a jelen tanulmány rendezési szempontját – ahogy a bevezetőben is szó volt róla – átmeneti megoldásnak tekintjük.

⁷ KORMOS László (szerk.) (1993), *Magyar nyelvű prédikáció a XV. század végéről*. Debrecen. 18–38.

⁸ PÁPAY József (1911), Egy kiadatlan debreceni nyelvemlék, *Magyar Nyelv* 7. 193–204. – Itt jegyzem meg, hogy dolgozatomban nem tekintem céloznak, hogy az egyes tételekről teljes körű bibliográfiai leírást adjak, így – helykímélési okokból is – eltekintek az őrzési helyek, katalógusszámok, valamint az egykori kolligátumok befogadó köteteinek részletekbe menő adatolásától. Az adatok minden esetben megtalálhatók a hivatkozott szakirodalmakban. A nyelvemlékeket

a Hatvanad vasárnapi posztilla fordítása. Korábban felmerült, hogy a Thaly Kálmán felfedezte füzet – amelynek meglétéről a nyilvánosság előtt először egy protestáns időszaki kiadványban számoltak be 1875-ben – valóban eredeti munkát tartalmaz-e, vagy netán ügyes hamisítványról lehet szó. Fontos érv a nyelvemlék eredetisége mellett, hogy Guillelminust az adott kor Magyarországon jól ismerték – az Érdy- és az Érsekújvári kódexben is szerepelnek tőle posztillafordítások –, Thaly Kálmán idejében azonban nem tartották számon nyelvemlékek lehetséges forrásaként. Továbbá a *Debreceni posztilla* tükrözte fordítási módszer is megfelel az adaptáció korabeli eljárás módjának.⁹

Imádságok

Eredetileg két latin nyelvű beszédek tartalmazó ösnyomtatvány közé voltak kötve azok a levelek, amelyekre magyar nyelvű *imádságokat* írtak az 1510 körüli években. (Az egyik beszédgyűjtemény Mihály magyar pálos szerzetes munkáit tartalmazza.) A fennmaradt két levélen hat imádság olvasható; az első ima töredék volta mutatja, hogy előle legalább egy levél eltűnt. Vagyis eredetileg három vagy több levél volt beírva. A levelek együttesét üresen köthették a két könyv közé; a kötéskor végzett drasztikus körbevágás a levelekre írt magyar nyelvű szövegeket ugyanis nem érintette, azaz azok már a bekötés után kerülhettek a lapokra. A könyveket mára szétválasztották; a nyelvemlékimádságokat külön őrzik, hozzájuk fűzve azt a két levelet is, amelyek a korábbi bekötési táblákról származnak, ugyancsak egy-egy magyar nyelvű ima szövegével. Az így összesen nyolc darabból álló nyelvemlékcsoport elterjedt imaformákat tartalmaz (például áldozás előtti és utáni imádság stb.); az egyiknek két változata is szerepel a lapon). Mindegyiket ugyanaz a kéz írta le.¹⁰

Vegyes tartalmú egyházi szövegegyüttesek

Jelentős nyelvemlékegyüttes volt a XVI. század első harmadában keletkezett úgynevezett *Guilerin-kódex*. (A múlt idő annak szól, hogy a kötet a XX. század közepén, miután a szegedi ferences rendház könyvtárát államosították, elveszett. Így – fotómásolat híján, nem nyelvészeti célú átírására hagyatkozva – csak bizonyos óvatossággal tarthatjuk számon mint nyelvtörténeti forrást.) Első ismertetője annak alapján nevezte el a 48 levélből

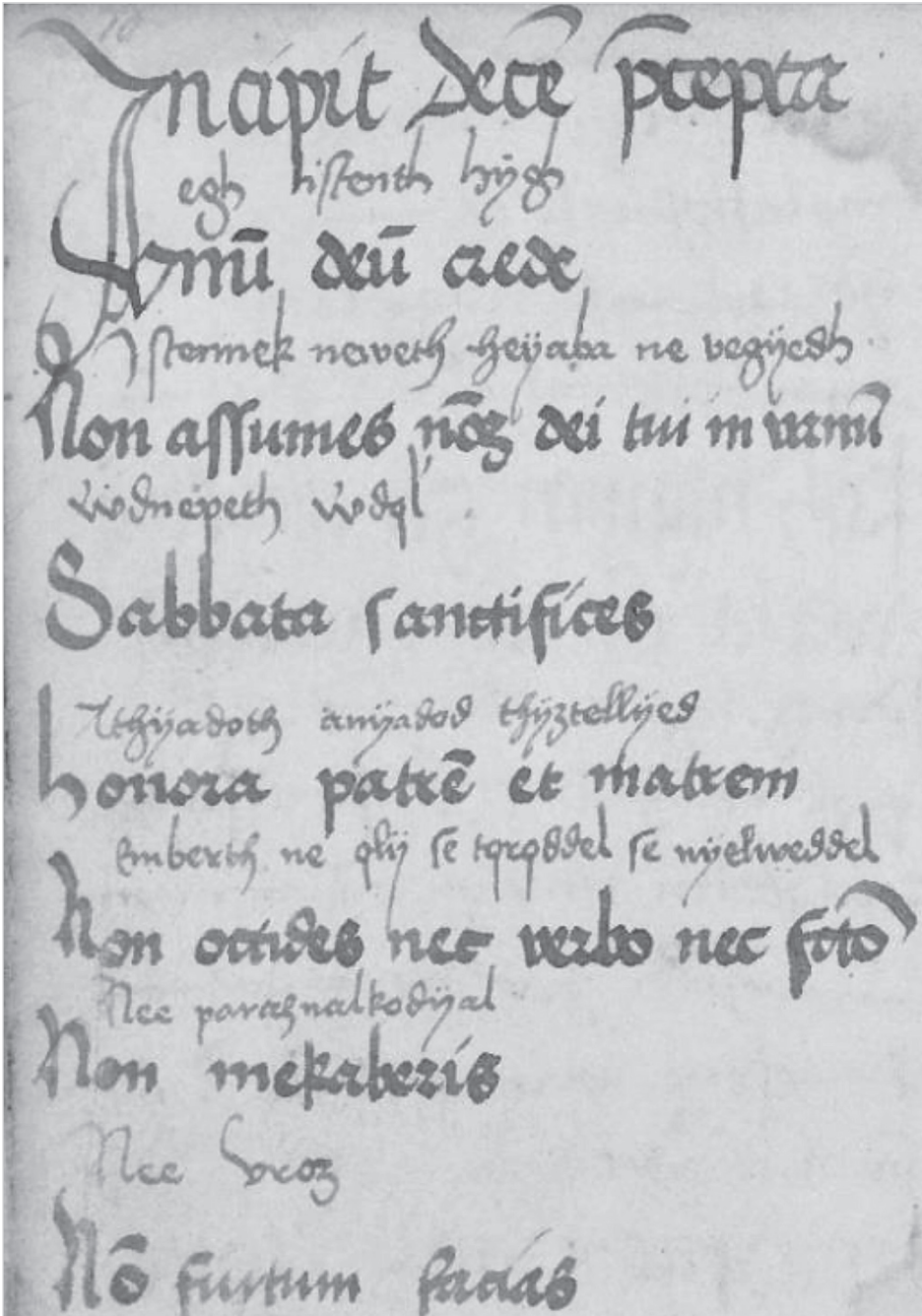
közkeletű megnevezésükkel, illetve folyamatos szövegek esetében betű szerint átírt első szavaikkal azonosítom.

⁹ MADAS Edit (é.n.), http://nyelvemlekek.oszk.hu/adatlap/debreceni_posztilla. (A letöltés ideje: 2020. február 4.)

¹⁰ SÁGI István (1906), Magyar bejegyzések a Magyar Nemzeti Múzeum egy ösnyomtatvány-kolligátumában, *Magyar Könyvszemle*, 14. 345-52.

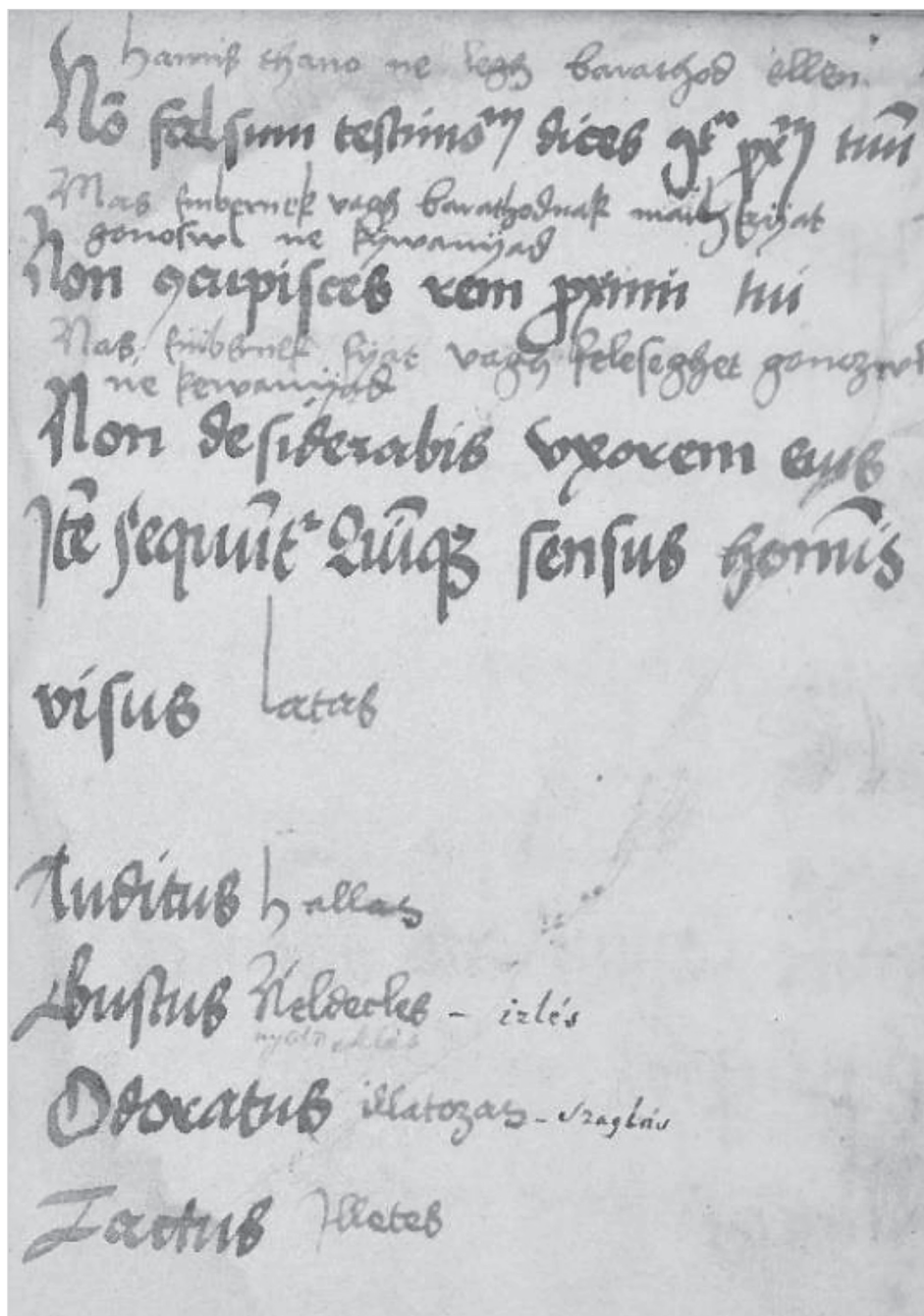
Post Communione
 Egijelmos chvros jesus
 Egijellen^{nek} egjivaltonk halat
 Adunk keneked hogj as te ze
 nt kistegeth jvetvank halara
 ottad es zent vijregeth jvtunk
 fuj ontotad hogj miinket ez
 orok halalbol fuj szabaditan
 al es as orok illette megh
 zentelivul. Soth megh anaf fe
 llette as te zent kistegeth es ze
 nt vijregeth omij meperunk ple
 delul ad^aat hogj te miij be
 runk es miij te benned jllunk
 lafozal as jvt zentelijen miij
 bennnk ligitijjad as miij
 kismunkot es vijrunkot ame

1. kép. Áldozás utáni ima (OSzK Kézirattár, MNy. 6.)

2. kép

Tízparancsolat és az Öt érzék két nyelven a Peer-kódex leválasztott töredékében (az utóbbi mellett későbbi bejegyzések is láthatók) (OSzK Kézirattár, MNy. 13.)

3. kép

Tízparancsolat és az Öt érzék két nyelven a Peer-kódex leválasztott töredékében (az utóbbi mellett későbbi bejegyzések is láthatók) (OSzK Kézirattár, MNy. 13.)

álló magyar-latin kétnyelvű kéziratot, hogy Guillelmus posztilláinak ősnomtatványával találta kolligátumba kötve.¹¹ (A Guilerinus forma a Guillelmus korabeli névváltozatainak egyike.) A kézirat, amelyet a szegedi ferencesek használatában álló latin könyvhöz kötöttek hozzá, a gyakorlati lelkipásztorkodást segítette. A zömmel latinul írt kódex prédikációk és bibliai helyek magyarázatain kívül egy káptalani beszédet is tartalmazott. A latin mellett kilenc helyen a magyar nyelv is megjelent a kéziratban, a beírások a kódex lapjain túl kiterjedtek a nyomtatvány címoldalának hátlapjára is. Az ismertetés szerint mind a latin, mind az anyanyelvű megnyilvánulások több kéz munkáját mutatták; ahogyan a papok egymást váltva használták a nyomtatott prédikációskötetet, úgy tették meg feljegyzéseiket az üres levelekre (és írtak néhány fordítási jegyzetet magába a könyvbe is). A különböző helyeken található magyar nyelvű bejegyzések tematikus csoportosításban a következők voltak. Szövegelemek: a fentebbiekben említett káptalani beszéd bevezetése (*vrunk cristus yesusban thyzthelende atthjaim...*) és a beszéd bizonyos részletei pár sorban (utóbbiak csak jegyzetszerűen, töredezetten, talán imaszöveget (?) is beidézve); két Mária-ima (*Iduezlegh zentzeges Maria...; ydwezlegh ergalmassagnak annya maria*); a gyónással kapcsolatban elkövethető hibák felsorolása, magyarázata (az adott hibák latin elnevezésének megfelelően); a parázna bűnök fajtáinak számba vétele (a bibliai öt bűnös város – egyébként hibásan felsorolt – nevéhez kapcsolódóan). Lexikai bejegyzések: a bibliamagyarázat-elméletből (hermeneutikából) származó kifejezések magyarítása; bizonyos bibliai kifejezések fordítása, magyarázata egy latin-magyar szószedet keretében; más szavak és kifejezések megadása egy másik latin-magyar szószedetben (zömmel a Biblia ritkábban előforduló szavai közül).

Korábban a XVI. század első negyedében készült Peer-kódex része volt az a füzet, amelyet az Országos Széchényi Könyvtár a *Peer-kódex töredéke csízióval és imádságokkal* megjelöléssel tart számon. A tétel már a XIX. század közepén önálló egységet képezett, amelyet a benne olvasható bejegyzések szerint 1852-ben vásároltak meg Jankovich Miklós könyv- és műgyűjtőtől „imakönyv és csíziókalendárium, Tízparancsolatok és a bűnök némely imádságokkal” bejegyzett tartalommal. A zömmel vallási tartalmak mellett világiaknak is helyt adó nyelvemlékegyüttes azonban ennél is színesebb képet mutat (átmenetet képezve a tisztán vallási, illetve tisztán világi szövegegyüttesek között). A leveleken több kéz munkájaként, többféle írástípussal, számos beíratlan lap között tizenegy nyelvemlék olvasható (a beírt lapok száma jóval alatta marad az üresekének). A bejegyzések között vannak magyar-latin párhuzamos részek, csak magyarul beírt munkák, néhány

¹¹ RADÓ Polikárp (1947), A Guilerin-kódex, *Irodalomtörténet* 36, 1-8.

sor pedig csak latinul került a lapokra. A füzet felépítése a következő. Üres lapok (majd egy latin nyelvű bejegyzés: rövid misesorozat) után először – világi szöveggént – a gyűjtemény leghíresebb darabja, a csízió következik (*Kws cara c̄yontol kerest wjzq*), a sorok között olykor magyar és latin nyelvű glosszákkal. A latinból fordított öröknaptár az év ünnepe napjait és a szentek nevét örökíti meg ritmikus-rímes sorokban, tömör, könnyen memorizálható formában. A szöveg igen közeli rokonságot mutat a korszakból fennmaradt másik magyar nyelvű csízióval, amely néhány évtizeddel korábbi, és egy latin nyelvű kéziratba (a Nagyenyedi, illetve korábbi nevén Thuróczy-kódexbe) beírva maradt fenn. Ezt két imádság követi (*O jrgal-massagnak d̄ychoseghes keralne azzonyä...; Idwez legh vram...*), majd hat felsorolás következik, zömmel a bűnök és erények témaköréből. A felsorolások lejegyzése a szójegyzékek, illetve az anyanyelvű prédikálásra felkészítő beszédgyűjtemények beírásai gyakorlatára emlékeztet: a nagybetűs, nagy sorközt tartó latin megfelelők fölött apró betűkkel a magyar fordítás szerepel. Az egymás után folytatólagosan álló (latin címeikkel elválasztott) egységek a következők: *Tízparancsolat; Az öt érzék; A hét főbűn; A nyolc erény; A kilenc idegen bűn; A négy égbe kiáltó bűn*. Üres lapok után egy ráolvasás első szakasza olvasható latinul majd magyarul, a világi szövegek másik darabjaként (*Segyñnoknek kegyes segedelme...*), második szakasza már csak latinul van meg (további részeit pedig nem írta le a scriptor). A farkasseb (egyfajta súlyos bőrbetegség) gyógyítására szolgáló szöveg teljesebb terjedelmében szerepel két nyelven, kottával – magyarul másik fordításban – a Nádor-kódex 701–704. lapján.¹² További üres lapot követően egy hosszabb imádsággal zárul a szövegegyüttes (*Igaz biro ieszus cristus, kiraloknak kiralyä...*), amely után még további üres lapok állnak. (A tartalmak kapcsolata a valamikori törzskötettel részletes elemzést érdemelne.)

Világi tartalmú nyelvemlékek

Világi nyelvemlékek gyakrabban maradtak fenn önállóan (füzetekben, levelegyűttestekben vagy lapokon), mint vallásiak. A tény, hogy ezek inkább kiszorultak a könyvekben kínálkozó üres helyekről, egyáltalán nem meglepő az egyházi tartalmú kötetek korszakában, annak ellenére sem, hogy vallási műveket tartalmazó könyvekben is előfordulhatnak világi bejegyzések.¹³

¹² A ráolvasások legátfogóbb igényű gyűjteményében a kódexszöveg mellett nem szerepel a Peer-töredékben olvasható változat; ILYEFALVI Emese (szerk.) (2014), *Ráolvasások – gyűjtemény a történeti forrásokból (1488–1850)*. Budapest, Balassi Kiadó. 68. Ugyanakkor ld. itt: PUSZTAI István, MADAS Edit (szerk.) (1994), *Nádor-kódex*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság. 17.

¹³ Lásd DÖMÖTÖR 2019.

Ívfűzet(együttes)ek, levélegyüttesek

A világi nyelvemlékek sorában jó néhány több levél terjedelmű munka található; vannak közöttük szójegyzékek, történeti tárgyú szövegemlékek és magyar-latin kétnyelvű vegyes gyűjtemények.

Szójegyzékek

Ezek a legkorábbi világi vonatkozású fűzetek. A szójegyzékek (nominálok) a szótárak elődei, a szavakat azonban nem betűrendben tartalmazzák, hanem témák szerint csoportosítva (magukat a csoportokat vagy megnevezik fejezetcímekként, vagy nem). Elsősorban főneveket sorolnak fel – ezek alkalmasak a csoportosításra –, a többi szófaj jóval kevésbé (vagy alig) jelenik meg bennük. (Külföldi nominálok között vannak példák, amelyek a főneveket vagy csoportonként vagy ábécérendben, utánuk az igéket és a többi szófajú szavakat ábécérendben hozzák.¹⁴) Jellegzetes a külalakjuk: folyamatosan következnek egymás után a latin szavak, és fölöttük kisebb betűkkel szerepelnek a magyar megfelelőik. Négy hazai szójegyzéket ismerünk, van, amelyiket teljesebb formájában, és van, amelyiket csak töredékesen.¹⁵ Nevüket azokról a városokról kapták, amelyek gyűjteményében felfedezték őket. Mindegyikük kifejezetten korai nyelvemlék: megelőzik a legelső fennmaradt magyar nyelvű kéziratot könyv (a Jókai-kódex) másolási idejét, a legrégebbi akár közel háromnegyed évszázaddal is. A négy ismert nominálból három közeli rokonságban áll egymással, amennyiben a feltételezések szerint egy Európából érkezett latin-német munkára mennek vissza: az ebből készült (fenn nem maradt) latin-magyar változat másolatai. A legrégebbi darab a többitől ugyan különálló munka, alapforrása azonban közös lehet amazokéval.¹⁶ A nominálok eredetileg iskolai célokat szolgáltak. Korábban a szakirodalom a fennmaradt latin-magyar másolatokról is többnyire ezt tételezte fel, újabban azonban az egyik darab kivételével inkább a kancelláriai használat került szóba.¹⁷ A szójegyzékeket behatóan kutatták, anyaguk hozzávetőleg száz éve már ismert, ezért itt elég csak röviden említeni őket.

A *Königsbergi szójegyzék* 1380 körül keletkezett. (Érdemes megjegyezni, hogy kormeghatározása példaszzerű, ritka gondossággal történt: hat paleográfus és nyelvész kutató adott egymástól független véleményt a saját

¹⁴ MELICH János (1907), *A magyar szótárirodalom*, Athenaeum, Budapest, 13.

¹⁵ A szakirodalomban olykor – némileg félreérthetően – szójegyzéknek nevezik a különböző beírási helyeken fennmaradt rövid szöszedeteket is.

¹⁶ VIZKELETY András (2009), Irodalmak útban a pergamen felé. In MADAS E. (szerk.), „Látjátok feleim...” – magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig. Budapest, OSZK. 79-93. 87.

¹⁷ Vö. pl. VIZKELETY 2009:87.

maguk kialakította szempontok alapján.¹⁸) Egyetlen (pergamen)levélnyi töredéke maradt fenn, és az ezen felsorolt latin szavak fölött sem minden esetben hoz magyar jelentést. Latin-német eredetéről árulkodik, hogy a latinok közé véletlenül egy német szó is bekeveredett.

A *Besztercei szójegyzék* nem sokkal később, 1395 körül keletkezett, és 16 levélre terjedően sorolja a latin-magyar szópárokat. (A nyelvemlék némileg csonkult.) Másolója Tótországi György. Eredetijének érkezési útvonalára utal, hogy jelentésmegadásai közé alkalmilag a német és a cseh nyelv is beszüremkedik. A másoló nem végzett kifejezetten gondos munkát, amennyiben a latin és a magyar szavakban is ejt hibákat.¹⁹

A *Schlägli szójegyzék*et 1405 körülre szokás datálni, bár újabban felmerült, hogy ennél némileg később, 1430 körül keletkezhetett.²⁰ 7 sűrűn teleírt levélből áll, amelyeket eredetileg egy kéziratoss latin értelmező szótár – a szerző által metaforikusan *Hortularium*-nak nevezett kötet – végéhez kötötték (majd később leválasztottak). A három, egymással rokonságban álló szójegyzék közül (*Besztercei, Schlägli, Soproni*) ennek a leggazdagabb az anyaga: 32 tematikus csoportjában több mint 2100 magyar szót tartalmaz.²¹ A kolligátum egésze tankönyvi jellegre utal; egy alapfokú kolostori vagy káptalani iskola tanára másolhatta magának – aki egyébként olykor a *Hortulárium* jelentés-meghatározásai közé is felvett magyar szavakat. Egyeséges kéziratról lehetett tehát szó; a szójegyzék későbbre datálást így a *Hortularium* keletkezési ideje indokolja. Helyszínként Észak-Magyarországra, Bécshez közeli helyre lehet gondolni (többek között a tankönyv egyik példamondata alapján is).²²

A *Soproni szójegyzék* 1435 körül keletkezett. Csak két levélnyi töredéke maradt fenn mint újrahasznosított papír egy városi összeírás füzetének borítójához. Összeállítója válogatást készített az eredeti szópárokból, vagyis a munka teljes terjedelmében is szűkebb körű lehetett a vele rokonságban álló másik két szójegyzéknél. Másolója – a hibákból ítélve – nem lehetett gyakorlott scriptor.²³

¹⁸ FEJÉRPATAKY László, NAGY Gyula, SZENTPÉTERY Imre, JAKUBOVICH Emil, SZINNYEI József, MELICH János (1916), A Königsbergi Szójegyzék, *Magyar Nyelv*, 12, 241–265.

¹⁹ FINÁLY Henrik (1892), *A besztercei. szószedet*. Budapest, MTA; MELICH 1907:14–18.

²⁰ TÓTH P. (é.n.), http://nyelvemlekek.oszk.hu/adatlap/schlaegli_hortularium (a letöltés ideje: 2020. február 19).

²¹ SZAMOTA István (1894), *A Schlägli magyar szójegyzék* Budapest. MTA; MELICH 1907:18–25.

²² TÓTH é.n.

²³ HÁZI Jenő (1927), A Soproni magyar-latin szójegyzék. *Magyar Nyelv* 20. 149–168.

Történeti munkák

A szójegyzékeknél jóval későbből maradt fenn a korszak két történeti tárgyú műve. A munkák egy magas rangban álló katona, Zay Ferenc alkotásai, a példányok autográf másolatok. A *János király árultatása* és *Az Lándorfejérvár bukása* igényes nyelven fogalmazott, lendületes, jól olvasható kézírással készült munkák, amelyeket az irodalomtörténet is számon tart, és nyelvtörténeti forrásként is igen értékesek. A szerző egyik művén sem örökítette meg a nevét, de a szövegek kiadói mind a két esetben bebizonyították – az utóbbival kapcsolatban a feltételezés jóval korábbra megy vissza –, hogy a művek Zay alkotásai.²⁴

Az Janos kiralj Arwltatassanak, Nyhwan walo, Es Legh Elssew, Kj Nyhathkozassa... 1530 körül keletkezett, terjedelme: 5 levél. A mű nem elfogulatlanságra törekvő történetiírói munka, hanem egy Habsburg-párti propagandairat, amelyben a szerző a királyságra aspiráló Szapolyai Jánossal kapcsolatban azt az igaztalan vádat visszhangozza, hogy már a mohácsi csata előtt megegyezett a törökkel. A tény *Az Lándorfejérvár bukása*-ban is szerepel, és ott utal is rá a szerző, hogy erről egy korábbi munkájában már szólt.²⁵

Lényegesen hosszabb a másik mű, *Az Landor fejrwar el wezessenek oka E woth Es Igy Essew*: 37 levélből áll, így az ebben a tanulmányban áttekinített nyelvemlékek közül a legterjedelmesebb – könyv méretű – munka. 1535 körül keletkezett, a műfaja emlékirat. Tartalma szerint folyamatos elbeszélés, „oknyomozó szemlélődés”, amelyben a történetek elmondása a szerző értelmező gondolataival egészül ki. A szereplők megszólalásai az élőbeszéd természetességét idézik, a saját maga nevében azonban Zay szívesen fogalmaz veretes mondatokban.²⁶ A szerző gyakran javítgatja szövegét; nemcsak tipikus másolási hibákat korrigál, hanem grammatikai módosításokat is tesz, és olykor hosszabb betoldásai is vannak a laptükör alá vagy haránt irányban a margóra írva.²⁷

Vegey tartalmú világi szövegegyüttesek

A fentebb említett történeti munkákkal hozzátétőleg egykorú az a vegey tartalmú, hat levél terjedelmű kézirat, amelyet a szakirodalom Pécsi (névvaltozat: Péchy) Ferenc kódexeként tart számon. A nagyrészt latinul írt,

²⁴ KOVÁCS István (1982), *Az Landor fejrwar el wezessenek oka E woth Es Igy Essew*. Debrecen. 163–190.; BESSENYEI József (1984), *János király árultatása – 1530 körül. Magyar Nyelv* 80. 116–123. 116.

²⁵ BESSENYEI 1984.

²⁶ HORVÁTH János (1957), *A reformáció jegyében*, idézve innen: KOROMPAY H. János, KOROMPAY Klára (szerk.) (2006), *Horváth János irodalomtörténeti munkái II.* Budapest, Osiris Kiadó. 127–132.

²⁷ KOVÁCS 1982:5–6.

As Janos kiraly Arultatasanak Nyilvan valo to Legh Effere, Kij
 Nyilasztasossz Azokrol A Kij As dologba Bemé wotanak Fij
 Efferech Etenemnek Kij magyar urzag, Jamboljanok
 Fij halljnk, hogy legy elmozgott az dorusz wosch Janos kiraly, Kij As Ador
 bi. Chak ede bi wayda wosch, proklykaly az churkkel. Chak Lwolanj
 Altal, de hogy Nyilwattan wozghetich wona az to Kijwansaga gnyj
 iny to grombnyol grombnyo golgajich wona az chagor Emberrwol.
 Kij a chagor Lwolyffigen gogya kordich wosch, Kijgwol a m. Kij
 dolgokrol Nety Joch wosch, walogyffozomal Jzmsch wosch, Kijwansaga
 wona Lwomnyffozgal grombnyo wosch, de kordichwombi azgal to
 grombnyo Nem Lwolyffoz, Jamm Ellijen Aludknyag gondolnon,
 T. t. t. wosch azgal, hogy to az churkkel Ellen Akarna egy Nyilwan
 walo hadach to fudolwosch, Jamm, Jyrdichwom azgal, hogy to az
 Sanno wawa Alasch Efferech Kijwansaga to gogyon walloffoz iny
 Akarna Turlanj, to hogy az dorusz Mollisch walo Castelijoch to
 wawa Jochsch, Nagy Nyikopolijfowl fogya, mynd el f. l. gndwomnyj
 Mynd el Akarna Kijwansaga gnyj to Tadolny to to Jlyjch Jy
 Jy Alasch to Nyikopolijfowl az churk chagor kordichwombi grombnyo
 Kijgwol, Jzmsch wosch myndwosch walo golgajich, to myndwom
 womon walo Jzmsch goga Jy watta wosch, az el f. l. fowl d. w. l.
 Banffy Jakaboch, Kij gwom gaas Lwom grombnyoch wosch goga iny
 az hadwomny gnywosch elwotte, Jy watta myndwom grombnyo, to
 wodo f. l. w. g. y. Kij Amak elwotte Banffy Jakab Jzmsch wosch
 egy Nohany gnywosch wosch Lwom, to chak Akarna Lwom wosch
 Janos wayda golgajya gaas Lwom, mynd egy Bogrossagara Lwom
 Banffy Jakaboch, hogy Lwom Azon wosch golgajch wosch a Kij
 Banffy Jakaboch, Kij Banffy Jakab Nohy Nemom wosch wosch Janos
 waydichwombi, hogy Ellen Nem Nyjwom az to golgajch wosch, gogya
 fogatta wona, to to churk el gogajotta wona, wosch wosch az
 to grombnyo, to Kordij gnywosch Maffel gaas Lwom, Kij Akor
 Nemomnych to Jzmsch churkja wala churk churkchowl, to az
 Jy Jy Kijwom gnywosch gaas Lwom, gnywosch mynd az el f. l. fowl
 d. w. l., az f. l. fowlwosch Marjay Lwomoch gaas Lwom, to
 Somogy f. l. w. g. y. gaas Lwom, to to Kordijwosch wosch iny
 Jzmsch wosch myndwom grombnyoch goga Jy wosch, to az to
 f. l. w. g. y. wosch, T. y. w. g. y. wosch, to egy Nohany gaas churk
 wabamnyoch, T. y. w. g. y. wosch, Jy wosch gogya

4. kép

Zay Ferenc: János király árultatása, 1. lap
(OSzK Kézirattár, Fol. Hung. 45.)

de magyar nyelvemlékeket is magában foglaló szövegegyüttest eredetileg egy latin nyelvű ferences kolligátum nyomtatott kötetei közé kötve találták. A feljegyzések közül a legismertebb a *Szent Miklós-ének* vagy *Szent Miklós püspök dicsérete* elnevezéssel számon tartott vers, Pécsi Ferenc kozári plébános alkotása 1529-ből (*Leg mosth segethseg zenth miklos minekewnk...*). A mű a szent legendájának népszerű részleteit dolgozza fel, és latin eredeti-je (Veliternus: *Laus sancti Nicolai Pontificis*), amelyet helyenként szabadban kezelt a fordító, szintén olvasható volt a lapokon.²⁸ (A múlt idő ebben az esetben is ugyanannak a sajnálatos ténynek szól, mint fentebb a Guilerin-kódex esetében: a kötet a XX. század közepén a szegedi ferences rendház könyvtárának államosítása utáni időkben elveszett, így – fotómásolat híján, nem nyelvészeti célú átírására hagyatkozva – csak bizonyos óvatossággal tarthatjuk számon mint nyelvtörténeti forrást.) A versen kívül csak néhány lexikai elemet őriztek a lapok magyarul, egyrészt latin nyelvű receptekbe ékelődve, másrészt néhány latin-magyar szópár tagjaként²⁹ (a *Régi magyar glosszárium* ezeket *Ferences glosszáknak* nevezte el, és 1525 körülre datálja³⁰).

Egy 1530-ban megjelent – Luther-ellenes tartalmú – latin nyelvű könyv elé 15 levelet kötöttek, amelyekből öt és félre latinul és magyarul ráolvasásokat és orvosi recepteket írtak. A magyar nyelvű szövegemlékek a következők: egy ráolvasás (*Contra corsagh. Ez ky haza ez zent benedek haza...*) és négy orvosi recept (*Razrol [rászt 'lépkórság'] walo oruosagh; Kezwjnrol walo oruosagh; Az kyben kw wagjö; Az kynek twdeje majja megvezzeth*). Továbbá szórványosan a latin szövegekben is feltűnnek magyar szavak.³¹ A nyelvemlékek datáláshoz (1530 után) csak a könyv kiadási éve kínál némi fogódzót. A gyűjtemény két érdekes dolgot is szemléletesen mutat. Egyrészt a scriptor kétnyelvűségét: amikor saját maga számára egymás után beírja a betegségek gyógyításához hasznosnak gondolt szövegeket, nincs jelentősége számára, hogy a forrásokban latinul találta-e őket vagy magyarul. Másrészt azt, hogy egy vallási tartalmú könyv birtokosa (véltetőleg egyházi ember) nem tartotta a hitével összeegyeztethetetlennek a ráolvasások alkalmazását, azaz tulajdonképpen a varázslást. (Erre egy korábbi tanulmányomban több más példát is hoztam.³²) A tény megértéséhez két dolog lehet segítségünkre. Az egyik az, hogy a ráolvasások egyik része hasonló céllal

²⁸ SZÉCHY Károly (1896), Adalékok a régibb magyar irodalomhoz. *Irodalomtörténeti Közlemények* 6. 385–408. 385–400.; RADÓ Polikárp (1966), Két értékes szegedi emlék: Pesti Mihály bibliája és Pécsi Ferenc kódexe., *Magyar Könyvszemle* 82. 113–124. 119–124.

²⁹ SZILY Kálmán (1907), Szélfjegyzetek. *Magyar Nyelv* 3. 323.

³⁰ BERRÁR Jolán, KÁROLY Sándor (szerk.) (1984), *Régi magyar glosszárium*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

³¹ DÖBRENTEI Gábor (1840), *Régi magyar nyelvemlékek II.2*. Buda, 46–48. 402.

³² DÖMÖTÖR 2019.

keletkezik, mint az orvosi receptek: a kor embere a betegség elleni ráolvasástól éppúgy a gyógyulás lehetőségét reméli, mint az orvosi tanácsoktól. Ez itt különösen jól látszik, ahol a két szövegtípus egymás társaságában fordul elő. Az, hogy – mint itt is – ráolvasásokat latinul is lejegyeztek, a műfajnak az értelmiségi körökben való elterjedtségére, respektusára vall. A másik megfontolandó szempont, hogy a ráolvasások közé sorolt számos mű a keresztény hitvilág elemeiből építkezik (ahogyan az itteni, kórság elleni szöveg is), és/vagy imádságokból ismert fordulatokat tartalmaz, és olykor maga a megörökítője is orációnak nevezi az ilyen szöveget.

Önálló lapokon fennmaradt feljegyzések

Az önálló lapon megőrződött világi nyelvemlékek leggyakrabban versek és ráolvasások, más szövegek csak elvétve bukkannak fel.

Versek

A világi verseknek ugyanakkor nem ez volt az egyetlen esélyük a túlélésre. Például Apáti Ferenc *Félelmes szívűnek engem alejtátok* kezdetű kantilénáját a Peer-kódex üresen maradt lapjaira jegyezte be a XVI. század első negyede táján egy ismeretlen scriptor, és ez a kódex őrzi magyarul a *Szent László-ének* legtöbb szakaszát is. A *Soproni virágének*-ként, illetve a *Körmöcbányai táncszó*-ként számon tartott sorokat az adott városok hivatali könyvei őrizték meg: az elsőt egy jegyzőkönyv fedőlapjára írta (talán tollpróbaként) 1490 körül Gugelweit János jegyző, a másodikat egy számadókönyvbe írta be a XVI. század elején valószínűleg Kreusl János jegyző. Gergely deák *Ének Jaksics Demeter vesztéről* elnevezésű verstörredékének közel egykorú másolata ugyancsak egy jegyzőkönyvben maradt fenn az 1490-es évek elejéről (egészen a XX. századig, amikor is a nyelvemlék elveszett). A *Pominoczky-nótá*-nak elnevezett két sort és kottáját latin nyelvű manuáléja táblabelsőjére írta be 1530 körül Philipus Pomynoczky/Pominódzky Fülöp minorita szerzetes. Érdekes megfigyelni, hányféle könyvbe „csempészik be” a lejegyzők – akár csak tollpróbaként – a magyar nyelvű költészet világi darabjait.³³

Minden bizonnyal a legkönnyebben az önálló lapokra írt feljegyzések kallódtak el, semmisültek meg; így különös szerencsének lehet tartani, hogy legalább néhányuk megőrződött, és nem meglepő, hogy jó részük töredékes. A vizsgált időszakból hat (feltételezhetően vagy bizonyosan) önálló lapra írt költeményről van tudomásunk.

³³ Vö. DÖMÖTÖR 2019.

Az időrendi sort a szakirodalom mai állása szerint az *Ének Pannónia megvételéről* elnevezéssel számon tartott – korábban Csáti Demeternek tulajdonított, valójában azonban ismeretlen szerzőjű – vers nyitja (*Emleekewzeunk Reegiekreul...*). A mű az újabb kutatások szerint (irodalomtörténeti feltételezések, valamint bizonyos nyelvi és helyesírási-hangjelölési jelenségek alapján) az előzőleg gondoltnál korábban, a XIV. század végén vagy a XV. század során keletkezhetett.³⁴ Ugyanakkor a fennmaradt változat hitelességével, pontosságával kapcsolatban számos kérdés merül fel, mivel a nyelvemlék eredetije eltűnt, kiadásai is az arról készült XVIII. századi másolatokon alapulnak (amelyek mára szintén elvesztek); ráadásul utolsó három szakasza egy másik, Csáti Demeter által szerzett versből származik, és csak tévedésből került ennek a végéhez.³⁵ (Annak ellenére, hogy a szöveg nyelvtörténeti forrásként is elő szokott bukkanni – ráadásul 1526-os datálással –, a másolás esetleges pontatlanságai miatt a mondat alatti nyelvi szinteken nemigen tanácsos vizsgálatokat alapozni rá.)

Az eredetiben megőrződött ide tartozó legrégebbi vers a *Szabács viadala*, pontosabban az ezen a címen számon tartott töredék. Már kezdősora is világosan mutatja, hogy egy hosszabb költemény részletéről van szó (*De az fellywl mōdot pal kenezj...*). Az 1476 körül lejegyzett históriás ének – a műfaj legkorábbi fennmaradt magyar nyelvű darabja – nemcsak az irodalomtörténészeketől kapott nagy figyelmet, hanem a nyelvemlékkutatásban is ez lett a korszak legalaposabban feldolgozott világi verse.³⁶ A mű Mátyás egyik haditettét örökíti meg; a költő tehetsége inkább elbeszélőkészségében, semmint művészi stílusában mutatkozik meg. A szöveg minden bizonnyal másolat; szerzője és leírója ismeretlen.

A további vers(töredék)ek iránt általában inkább irodalomtörténeti érdeklődés mutatkozott, semmint nyelvemlékkutatói. A *Geszti László éneke*ként számon tartott hat szakasznyi töredék (*ez wegh puztasaghrol...*) 1540 körülről maradt fenn (eredetije 1525-ben íródott). A szerző Várdai Pál esztergomi érsek familiárisa és kapitánya. Az aktuálpolitikai szöveg a török elleni összefogásra szólítja fel a rendeket.³⁷

³⁴ HUBERT Ildikó (1995), Dugonics András levele Gruber Antalhoz a *Pannóniai énekekről*, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 99. 95–102.; SZATHMÁRI István (2010), Miről árulkodik a *Pannóniai ének* nyelve és helyesírása? *Magyar Nyelvőr*, 133. 54–61.

³⁵ HUBERT 1995.

³⁶ IMRE Samu (1958), *A Szabács Viadala*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

³⁷ HORVÁTH Cyrill (szerk.) (1921), *Régi magyar költők tára I.* (Második, átdolgozott kiadás.) Budapest, MTA. 490.; GERÉZDI Rabán János (1962), *A magyar világi líra kezdetei*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 94–96, 93, 96, 98.

Az 1542 előttre datált és *Zöldvári ének*-nek elnevezett töredéket egy könyvtáblában újrashasznosított papírdarabon találták. A sorok annyira ronsoltak, hogy töredékszótagok mellett néhány szó vehető csak ki – ezek a virágénekek jellegzetes kifejezéseit mutatják.³⁸ Múlt század közepi felfedezése óta a leghíresebbé vált része a *heheheaho* [hé-hé-héáhó] refrén lett.

Szendrői hegedősének-ként tartják számon a legkorábbról, 1545 körülől fennmaradt mulattató éneket (*Zenth job jrta könyweben...*). Szerzője ismeretlen, a keletkezés helye a Borsod megyei Szendrő vára közelébe tehető. A „hegedősének” szövegtípusa hamarosan a könyvnyomtatásban is feltűnik mint a népi mulattatás egyik műfaji változata. Az énekmondó saját nyomórúságát figurazza ki, így próbálva a hallgatóság adakozókedvét felkelteni.³⁹

Szabatkai (névváltozatok: Szabatkay, Szabadkai) Mihály *Cantio Petri Berizló*-ja (*Mýnd tj nepek bankogyatok pispek vezedelmén...*), egy XVI. század közepi másolatában maradt fenn. (Mivel azonban a közlése⁴⁰ utáni időben a nyelvemlék eltűnt, nyelvtörténeti forrásként való kezelésére ugyanaz áll, ami a fentebbiekben már többször is szerepelt: fokozott körültekintéssel vehető csak figyelembe.) Az eredetileg 1515-ben írt vers Berizsló Péter, veszprémi püspök és horvát bán törökellenes harcairól szól. A szerző – Berizsló familiárisaként – a Berizsló melletti katonáskodásra buzdít. A mű lírai fogantatású politikai propagandaének, a vitézi költészet kelléktáráról való legkorábbi híradás.⁴¹

További alkotások (két vers, egy versrészlet és egy ritmikus próza) bár bizonyos értelemben szintén önállóan maradtak fenn, nem képezik a jelen tanulmány anyagát. Egy jelentős verset (a *Mátyás-ének*-et) és egy másik fontos vers részletét (a *László-ének*-nek a Peer-kódexbeli változatot kiegészítő strófáit) a Gyöngyösi-kódex környezetében, annak kolligátumában találták meg, és a szétválasztáskor, majd újrakötéskor a kódex elé illesztették, és azóta, függetlenül a történeti tényektől, annak részeként tartják őket számon – így a kódexszel együtt kellő figyelmet kaptak, és az irodalmárokon kívül a nyelvtörténészek körében is meglehetősen közismertségnek örvendnek.⁴² Két művet pedig magánlevelek záradékaként írtak le a címzett üdvöz-

³⁸ BORSÁ Gedeon (1957), Ismeretlen virágének töredéke, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 61. 236–237.

³⁹ STOLL Béla (1953), A szendrői hegedős-ének. *Irodalomtörténeti Közlemények* 57. 231–232; uő: *Pajkos énekek*. Budapest, Szépirodalmi Kiadó. 10–12.

⁴⁰ SZILÁDY Áron (1880), *Régi magyar költők tára II*. Budapest, MTA. 365–367., 482–487.; ez az első közlés egy hibás másolaton alapult, amelyet az eredeti alapján pontosított, a vers elejének hasonmását is közölve: Ábel Jenő (1888), Berizsló Péter énekéhez, *Egyetemes Philologiai Közöny*, 12. 529–534.

⁴¹ GERÉZDI 1962:65–66., 68–69. és passim.

⁴² DÖMÖTÖR Adrienne (szerk.) (2001), *Gyöngyösi-kódex*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete., 42–45.; uő: Bevezetés, 22–26., az itt hivatkozott szakirodalmakkal.

A levélpárt egy Esztergomhoz közeli településen (Hontbagonya, Bohunice) találták egy családi levéltárban. A későbbiekben két különböző időszakban is eltűntnek vélték,⁴⁵ de mindkétyszer újra fellelték ugyanabban a – több helyszínt is megjárt – gyűjteményben, amelynek ma is része az esztergomi Primási Levéltárban.⁴⁶

Egy másik levél első és hátsó lapja szintén három ráolvasást őriz,⁴⁷ amelyeket lovak fekélye (*fekyles lwthwl*), ficama (*lw mwl[...jwl*⁴⁸) és az ín megütése okozta sérülés ellen mondtak (*lw yna jwtyjssjrywl*). Ezekben a tennivalók a szövegek zárásaként szerepelnek, az első kettőben latinul, a harmadikban magyarul. (A kezdőszavak: *En nemes assonyom syz marja, mjykorth...*; *Mel bizony hogj [...]*⁴⁹ *Senth ylona assony...*; *En nemes assonyom syz marja, en nem chwdalok...*) A szakirodalomban és a könyvtári nyilvántartásban a három nyelvemléket a XVI. század elejére datálják, az íráskép alapján azonban talán inkább a század közepe tájára lehetne gondolni.⁵⁰

Az eddig ismert ráolvasások sora az utóbbi időben egy újabb darabbal bővült. Az Országos Széchényi Könyvtár legújabban vásárolt nyelvemléke is egy korszakunkba illeszkedő ráolvasás, amelyet egy papírlap őriz. A nyelvemlék (előző tulajdonosa tiszteletére) a *Szalai-féle ráolvasás* nevet kapta. A szöveget – amellyel emberi betegséget, „kegyetlen kórságot” gyógyítottak – valószínűleg a XVI. század első negyedében jegyezték le. (Szövegközlés, leírás egyelőre nem áll rendelkezésre róla.)

⁴⁵ Legutóbb pl. ILYEFALVI Emese 2014:60 állította, hogy a kézirat még lappang.

⁴⁶ MADAS Edit (2015), *Őrzőhelye ismeretlen? (A lappangás természetrajzához.)*. In EKLER Péter, VARGA Bernadett (szerk.), *„Serpentarius viginti quatuor stellis decoratus” – Baráti aján-dék Farkas Gábor Farkasnak*. Budapest, 28–29.

⁴⁷ HORVÁT István (1835), A' Babonás Lóorvoslás, *Tudományos Gyűjtemény* 19, 6. kötet. 112–113.

⁴⁸ A második szöveg sérült címében a *menyelés* szó rejtőzik.

⁴⁹ A szövegrész – mint a levél több helye is – sérült.

⁵⁰ A lap szélén megfigyelhető lyukak nem vallanak arra, hogy a levél eredetileg egy kötet része lehetett; fűzésre semmi jel nem utal (köszönöm a szakvéleményt Tóth Zsuzsannának, az OSzK könyvrestaurátorának). A lyukak a későbbi gyűjteményezőtől származhatnak. – Ráolvasá-sokat összegyűjtő munkájában a szerző „A házi mindeneskönyvek” összefoglaló cím alatt tárgyalja a szövegeket: ILYEFALVI 2014:89–90., 142.

Egyéb világi tartalmak

A verseken és a ráolvasásokon kívül ismerünk még egy önálló lapon fennmaradt orvosi receptet és egy esküformulát.

Az orvosi recept a XVI. század elején keletkezhetett (korábban szinte mindenki a XV. század elejére datálta).⁵¹ Mellbaj elleni készítmény összetevőinek felsorolását tartalmazza, vegyítve a magyar és a latin nyelvet.⁵²

Az esküformulát 1527-ben jegyezték le (*Isten Engem vgh segellyen...*). A budai királyi kancelláriáról vitték Kassára, hogy a város megválasztott adószedői ennek szövegével esküdjenek fel hivatásukra.⁵³

Összegzés

Dolgozatomban tematikus csoportokba rendezve azokat a XVI. század közepét megelőzően keletkezett nyelvemlékeket tekintetem át, amelyek – a kódexirodalom kötetein, valamint a missziliseken és a hivatalos iratokon túl – önálló papírlapokon vagy ívfűzet(együttes)ekben maradtak fenn.

Vallási vonatkozású mű néhány fűzetben, illetve levélegyüttesben olvasható; vannak közöttük egységes – posztillát vagy imádságokat megőrkítő – és vegyes tartalmú munkák is.

A világi vonatkozású művek sorában fűzeteket és önálló lapokat is találunk. Az előbbieket szójegyzékeket, történeti tárgyú munkákat vagy vegyes bejegyzéseket, például verset, orvosi recepteket és ráolvasást tartalmaznak. Különálló lapokon jellemzően versek és ráolvasások maradtak fenn.

Korábban két tanulmányomban a könyvek margóira vagy egyéb üres helyeire bejegyzett vallási és világi vonatkozású bejegyzésekkel foglalkoztam. A most áttekintett anyag tartalmilag, tematikailag nem választható el ezektől; egy átfogó rendszerezésben egymás társaságában kell majd helyet kapniuk az összegyűjtött anyagoknak.

⁵¹ ZOLNAI Gyula (1894), *Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig*. Budapest, MTA. 28. már felhívta a figyelmet a tévedésre, amely azonban a szakirodalomban továbbra is folyamatosan tartotta magát; a hibába magam is beleestem: DÖMÖTÖR Adrienne (2006), *Régi magyar nyelvemlékek*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 44.

⁵² DÖBRENTEI 1840:4.

⁵³ DÖBRENTEI 1840:19.